

Η ΠΕΡΙ ΠΑΡΑΚΛΗΤΟΥ - ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ

(ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΟΥ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ)

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Γ. ΤΣΑΚΩΝΑ

Έντετ. Έφηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ μετὰ χειρας ἐργασία ἀποτελεῖ τὸν τρίτον τόμον τῶν μελετῶν εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου καὶ διαλαμβάνει τὴν ἐξέτασιν τῆς πνευματολογίας αὐτοῦ. Βεβαίως ἐλλείπει ἐκ τῆς σειρᾶς ταύτης ὁ πρῶτος τόμος, ὅστις θὰ ἐξετάσῃ τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελιστοῦ. Ἐλπίζομεν, θεία συνάρσει, ἐντὸς τῶν ἀμέσως προσεχῶν ἐτῶν νὰ ἴδῃ καὶ ὁ τόμος οὗτος τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, οὕτως ὥστε νὰ ὀλοκληρωθῇ ἡ ἔρευνα περὶ τὴν ἰωάννειον θεολογίαν. Εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Χριστολογίας τοῦ Ἰωάννου εἶχομεν προεξαγγείλει, ὅτι ὁ τρίτος τόμος θὰ περιελάμβανε καὶ τὴν Ἐσχατολογίαν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ. Ἡ εὐρύτης ὁμως τοῦ θέματος τῆς πνευματολογίας ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς Ἐσχατολογίας τοῦ Ἰωάννου ἀφ' ἑτέρου, ἐπιβάλλουν νὰ χωρίσωμεν τὰς δύο ταύτας διδασκαλίας καὶ νὰ διαπραγματευθῶμεν αὐτὰς εἰς κεχωρισμένας ἐργασίας.

Ὅθεν, παραδίδομεν σήμερον εἰς τὴν δημοσιότητα τὴν Πνευματολογίαν τοῦ Ἰωάννου μετὰ τὴν πεποιθήσιν, ὅτι δι' αὐτῆς οὐδόλως ἐξαντλεῖται τὸ θέμα, ὅπερ ὀλονεν καὶ νέας προσλαμβάνει διαστάσεις, καὶ μετὰ τὴν ἐπιθυμίαν, ὅπως αὕτη ἀποτελέσῃ ἀφετηρίαν διὰ τὴν περαιτέρω ἔρευναν τοῦ Ἰωάννου.

Ἡ ἐργασία αὕτη ἐμφανίζεται εἰς μίαν ἐποχὴν ὑλιστικῆς ὑφῆς τῆς ἀνθρωπότητος, οἶονεὶ ὡς «φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ». Πεποιθήσις ὁμως τοῦ συγγραφέως παραμένει τὸ γεγονός, ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐνεκαίνιασε τὴν διὰ τοῦ Ἰησοῦ στροφὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Οὕτω καὶ νῦν ἐκ διαφόρων ἀναλόγων φωνῶν, ἴσως προετοιμασθῇ τὸ ἔδαφος πρὸς μίαν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν μόνην ἐγγύησιν τῆς ἐπιβιώσεως καὶ τελειώσεως ἐν χάριτι τοῦ σήμερον δοκιμαζομένου ἀνθρώπου.

Β. Γ. Τ.

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

A.T.	= Alten Testament
B.E.Π.E.Σ.	= Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων
B.Z.	= Biblische Zeitschrift
C.H.	= Corpus Hermeticum
D.S.S.	= Dead Sea Scrolls
H.N.T.	= Handbuch zum Neuen Testament
I.C.C.	= International Critical Commentary
J.B.L.	= Journal of Biblical Studies and Exegesis
J.S.S.	= Journal of Semitic Studies
J.Th.St.	= Journal of Theological Studies
K.Δ.	= Καινή Διαθήκη
M.P.G.	= Migne Patrologia Graeca
N.T.	= New Testament, Neue Testament, Nouveau Testament.
N.T.D.	= Das Neue Testament Deutsch
N.T.S.	= New Testament Studies
Nov.Test.	= Novum Testamentum
O.T.	= Old Testament
Π.Δ.	= Παλαιά Διαθήκη
R.B.	= Revue Biblique
R.de.Q.	= Revue de Qumran
R.Sc.Phil.Th.	= Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques
St.Th.	= Studia Theologica
Θ.H.E.	= Θρησκευτική καὶ Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία
Th.D.N.T.	= Theological Dictionary of the New Testament
Th.L.Z.	= Theological Literaturzeitung
Z.A.W.	= Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft
Z.N.W.	= Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche
Z.Th.K.	= Zeitschrift für Theologie und Kirche

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ Πρόβλημα.

Ἡ ἔρευνα τῆς περὶ Παρακλήτου-Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ Ἰωάννου ἀποτελεῖ θεμελιώδεις αἵτημα τῶν συγχρόνων βιβλικῶν σπουδῶν. Τοῦτο ὑπαγορεύεται ἐκ τριῶν κυρίως λόγων, οἵτινες καὶ ὤθησαν εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἐν λόγῳ θέματος.

Πρῶτον, ἐκ τῆς πληθύος τῶν θεωριῶν, αἵτινες κατὰ καιροῦς ὑπεστηρίχθησαν πρὸς καθορισμὸν τῶν πηγῶν τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰωάννου καὶ αἱ ὁποῖαι ἔχι μόνον δὲν κατέληξαν εἰς τελικὸν συμπέρασμα, ἀλλὰ καὶ περιέπλεξαν τὸ θέμα ἔτι μᾶλλον. Σημειωτέον, ὅτι αἱ θεωρίαι αὗται ἐξεπῆγασαν ἐκ τῶν γενικωτέρων προσπαθειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτῶν πρὸς ἀνίχνευσιν τῆς ιδεολογικῆς ἐξαρτήσεως τοῦ Ἰωάννου καὶ αἱ ὁποῖαι εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα, γενικῶς παραδεκτὸν, κατέληξαν. Ἐνεκα τῆς ἀνεπαρκείας τῆς ἐκάστοτε ὑποστηριζομένης θεωρίας, παρίστατο ἀνάγκη χαλκεύσεως ἄλλης θεωρίας, ἀναιρούσης ἢ συμπληρούσης τὴν προηγουμένην. Αἱ θεωρίαι αὗται ἐκινήθησαν ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ πεδίου τῆς φιλοσοφικο-θεολογικῆς σκέψεως τῆς προηγηθείσης τῆς συγγραφῆς τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου ἢ τῆς συγχρόνου αὐτῶ. Περιέργως ὅμως αἱ πλείεσται τῶν θεωριῶν τούτων — ἀν οὐχὶ πᾶσαι — ἐκινήθησαν ἔξω τοῦ χώρου τῆς βιβλικῆς Ἀποκαλύψεως λόγῳ τῆς κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἐρευνητῶν ποιᾶς τινος ἐννοιολογικῆς ἢ φιλολογικῆς σχέσεως τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὰ διάφορα φιλοσοφικά καὶ θεολογικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς. Αἱ διατυπωθεῖσαι σχετικαὶ θεωρίαι, ὡς θέλομεν ἴδει, εἰς οὐδὲν καθολικῶς παραδεδεγμένον συμπέρασμα κατέληξαν, εἰς τρόπον ὥστε καὶ σήμερον εἰσέτι τὸ θέμα νὰ παραμένῃ ἀνοιχτὸν καὶ νὰ ἐλκύῃ τὴν προσοχὴν τῆς ἐρεύνης. Αἱ δ' ἐπὶ βιβλικῷ ἐπιπέδῳ κινήθησιν θεωρίαι ἡστόχησαν ἐν πολλοῖς, καταλήξασαι εἰς φανταστικά περὶ Παρακλήτου-Πνεύματος συμπεράσματα ἢ καὶ εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς αὐτοτελοῦς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου καὶ ταυτίσασαι αὐτὸ πρὸς τὸ alter ego τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἢ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς δράσεως τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Αἱ ἐκδοχαὶ αὗται οὐχὶ μόνον ἀνεπαρκεῖς εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἄκρως ἐπικίνδυνοι, καθ' ὅσον στεροῦν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς ζωτικῆς δυνάμεως καὶ προσωπικότητος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἕπερ βασικὸν καὶ οὐσιώδη ρόλον διαδραματίζει ἐν τῇ καθ' ὅλου ζωῇ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ θεμελιωθείσης χριστιανικῆς κοινότητος.

Δεύτερον, ἐκ τῆς ἀνάγκης, ὅπως καθορισθῇ ἡ σχέσις τῆς περὶ Παρακλήτου-Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὴν ὅλην βιβλικὴν διδασκαλίαν καὶ δὴ τὴν τῆς Κ.Δ. τοιαύτην, πρὸς ἣν κατὰ τὴν γνώμην διαφόρων ἐρευνητῶν ἡ σχετικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου ἐμφανίζει ἐξωτερικὰς τινὰς διαφορὰς. Αἱ διαφοραὶ ὅμως αὗται, ὡς θὰ ἴδωμεν, οὐδόλως ἄπτονται τῆς οὐσίας τοῦ θέματος, ἐφ' ὅσον ἡ περὶ Πνεύματος διδασκαλία ἐκάστου τῶν συγγραφέων τῆς Κ.Δ. ἐντάσσεται εἰς τὸ πλαίσιον τῶν γενικωτέρων αὐτοῦ ἐπιδιώξεων καὶ τονίζονται αἱ διάφοροι λειτουργίαι τοῦ Πνεύματος ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ milieu, εἰς ὃ κινεῖται ἕκαστος συγγραφεύς. Αἱ κατ' ἐπίφασιν αὗται διαφοραὶ ἐξηγοῦνται προσέτι καὶ ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τρόπου, καθ' οὓς γράφουν οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, ἡ δὲ ἕξαρσις τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης λειτουργίας τοῦ Πνεύματος οὐδόλως σημαίνει διαφορὰν εἰς τὴν θεολογικὴν περὶ Πνεύματος σύλληψιν αὐτῶν. Ἐν προκειμένῳ σημειωτέον, ὅτι ὁ Ἰωάννης γράφει περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου τῆς πρώτης Ἐκκλησίας καὶ διατυπῶν τὴν περὶ Πνεύματος διδασκαλίαν τοῦ ἔχον ὑπ' ὄψιν τὴν πρώτην περὶ αὐτοῦ χριστιανικὴν παράδοσιν καὶ οἶονεὶ προβάλλων τὴν περὶ αὐτοῦ ἀποκεκρυσταλλωμένην χριστιανικὴν ἐκδοχὴν. Σκοπὸς λοιπὸν τῆς παρουσίας μελέτης εἶναι ἡ διὰ τῶν ὑφισταμένων ἐξωτερικῶν διαφορῶν ἐν τῇ διατυπώσει τῆς περὶ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας τῶν συγγραφέων τῆς Κ.Δ. ἀνεύρεσις τῆς ἐνιαίας περὶ Πνεύματος διδασκαλίας τῆς Κ.Δ. ἐν τῷ πλαίσιῳ τῆς μιᾶς καὶ ἐνιαίας θείας Ἀποκαλύψεως καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἀναγωγὴ τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν πρώτων πηγῶν τῆς περὶ Πνεύματος διδασκαλίας. Ἡ πλευρὰ αὕτη τῆς ἐρεύνης σκοπεῖ εἰς τὴν χάραξιν τοῦ ἐνιαίου τῆς βιβλικῆς περὶ Πνεύματος ἐκδοχῆς, ὡς αὕτη διατυπῶνται καὶ ἐμφανίζεται δι' ὅλης τῆς Ἀποκαλύψεως, ὡς τε ὑποσχέσεως καὶ ἐκπληρώσεως. Εἰς τὴν φάσιν αὐτὴν τῆς ἐρεύνης δεόν ὅπως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοινότης, ἡ θεμελιωθεῖσα διὰ τῆς δράσεως καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἀποτελεῖ τὴν ἐσχατολογικὴν κοινότητα, εἰς ἣν κατέτεινον πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι καὶ βουλαὶ τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ δρῶντος Θεοῦ καὶ ὡς τοιαύτη συγκροτεῖ τὸ ἀνεπανάληπτον γεγονός τῆς ἐκπληρώσεως τῶν θείων ὑποσχέσεων καὶ τῆς ὀλοκληρώσεως τῆς αὐτοαποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου διαφέρει ἡ Π.Δ. τῆς Κ.Δ., τῆς μὲν πρώτης ἐκλαμβανομένης ὡς ὑποσχέσεως καὶ ὡς μέσου ὑπηρετοῦντος εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς δευτέρας, τῆς δὲ δευτέρας ὡς συγκροτούσης τὸν Νέον Ἰσραὴλ, περὶ οὗ ἐλάλησαν πάντες οἱ Προφῆται καὶ εἰς ὃν ἀνεφέροντο αἱ Γραφαί. Ἄνευ τῆς τοιαύτης διακρίσεως εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ ἡ ἐποχὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν περιοχὴ τῆς δράσεως τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ἐκκεχυμένου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Αἱ μεταξύ τῶν συγγραφέων τῆς Κ.Δ. φραστικαὶ παραλλαγαὶ ὡς πρὸς τὴν περὶ Πνεύματος διδασκαλίαν καὶ αἱ διάφοροι ἐκφάνσεις τοῦ Πνεύματος οὐδόλως μεταβάλλουσι τὴν περὶ αὐτοῦ ἐνιαίαν ἐκδοχὴν ὡς ἐσχατολογικοῦ γεγονότος καὶ ὡς μέσου τῆς θείας παρουσίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἱστορίᾳ τοῦ

Νέου Ἰσραήλ, ἐν ἧ ὁ Θεὸς δρᾷ διὰ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος, ὀλοκληροῦντος τὴν ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψιν καὶ ἀπεργαζομένου τὴν ἠθικὴν τῶν πιστῶν τελείωσιν. Πάντα ταῦτα ἐπιτελεῖ «ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα», τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ χάριτος.

Τ ρ ί τ ο ν, ἐκ τῆς συμφυοῦς πρὸς τὴν ὅλην θεολογικὴν σκέψιν τοῦ Ἰωάννου ἀνάγκης, ὅπως καθορισθῇ ἡ θέσις, σημασία καὶ σπουδαιότητος τῆς περὶ Παρακλήτου-Πνεύματος γνώμης τοῦ Ἰωάννου. Ὡς παρὰ τοῖς λοιποῖς τῆς Κ.Δ. συγγραφεῦσιν, οὕτω καὶ παρ' Ἰωάννη τὸ ἅγιον Πνεῦμα συναρτᾶται πρὸς τὴν ὅλην θεολογικὴν σκέψιν τοῦ συγγραφέως καὶ διαδραματίζει τὸν προσήκοντα εἰς αὐτὸ ρόλον. Τὸ ἔργον τοῦ Πνεύματος εἰς τὸν Ἰωάννην εἶναι ἡ συνάρτησις τῆς ὅλης αὐτοῦ ἰδεολογικῆς ἐνατενίσεως καὶ προσανατολισμοῦ καὶ προσλαμβάνει ἰδιάζουσαν σημασίαν ἐν ὧσιν τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν, εἰς ἃς ἀναφέρονται τὰ ἔργα τοῦ Εὐαγγελιστοῦ. Τὸ γεγονός τοῦτο βοηθεῖ εἰς τὸ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰς εἰδικὰς ὀνομασίας καὶ ἐννοίας, ἃς κέκτηται τὸ Πνεῦμα εἰς τὸν Ἰωάννην, καὶ νὰ καθορίσωμεν τοὺς στόχους, εἰς οὓς αὐτὸ ἀποβλέπει, ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν σκοπῶν, οὓς ἐξυπηρετεῖ.

Εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ ὅλη ἀτμόσφαιρα τῆς θεολογικῆς σκέψεως τοῦ Ἰωάννου εἶναι πνευματικὴ, ὅλως διάφορος τῆς ὑφῆς τῶν λοιπῶν τῆς Κ.Δ. συγγραφῶν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ πλουσία αὐτοῦ περὶ Πνεύματος διδασκαλία, αἱ εἰδικαὶ καὶ ἀνεπανάληπτοι ὀνομασίαι αὐτοῦ καὶ ἡ ζωτικῆς σημασίας θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν πιστῶν. Ἡ ἰδιοτυπία αὕτη τῆς ἰωαννείου θεολογικῆς σκέψεως ἐρμηνεύει καὶ τὸ ἰδιότυπον τῆς περὶ Παρακλήτου-Πνεύματος διδασκαλίας αὐτοῦ, ἥτις διδασκαλία ὅμως εἰς οὐδὲν οὐσιῶδες διαφέρει τῆς λοιπῆς πνευματολογίας τῆς Κ.Δ. Ἡ πνευματολογία τοῦ Ἰωάννου συγκροτεῖ τὴν συνισταμένην τῆς ὅλης πνευματολογίας τῆς Κ.Δ., ὡς θέλει δειχθῆ, καὶ οὐχὶ καινοτομίαν μὴ ἀπαντῶσαν εἰς τὴν λοιπὴν Κ.Δ. ἢ διορθώνουσαν παλαιότερας περὶ Πνεύματος ἐκδοχάς, ὡς ἐνόητε ὑπεστηρίχθη.

Οἱ ἀνωτέρω οὗτοι λόγοι ἐπέβαλον καὶ τὴν πορείαν τῆς προκειμένης ἐργασίας. Ἐν πρώτοις, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διαστολῆς τῆς περὶ Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ Ἰωάννου ἐναντι πάσης ἐξωβιβλικῆς ἢ φιλοσοφικῆς περὶ Πνεύματος ἐκδοχῆς ἐκρίναμεν σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν, ἐν γενικαῖς βεβαίως γραμμαῖς, τὴν σχετικὴν ἐξωβιβλικὴν διδασκαλίαν περὶ πνεύματος. Τοῦτο κρίνεται ἀναγκαῖον, προκειμένου νὰ τονισθῇ ἡ διάφορος θεώρησις περὶ πνεύματος τῶν ἐξωβιβλικῶν συστημάτων ἐναντι πάσης βιβλικῆς καὶ θεολογικῆς περὶ αὐτοῦ διατυπώσεως.

Ἀκολούθως ἀνετρέξαμεν εἰς τὰς πρὸ τῆς Κ.Δ. βιβλικὰς πηγὰς, ἐν αἷς ἀπαντᾷ ἡ σχετικὴ διδασκαλία, πρὸς ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ Πνεύματος ὡς μέσου κοινωνίας Θεοῦ καὶ κόσμου καὶ ὡς παράγοντος ὑποκαθιστῶντος τὴν θεῖαν παρουσίαν καὶ ἀπεργαζομένου τὴν ἠθικὴν ὀλοκληρίαν τῶν

πιστῶν. Ἐν τῇ πορείᾳ ταύτῃ ζητοῦμεν ν' ἀνεύρωμεν τὰς μαρτυρίας τῆς ἐν τῇ Κ.Δ. σχετικῆς περὶ Πνεύματος διδασκαλίας.

Ἐν συνεχείᾳ διερευνᾶται πᾶσα ἡ πρὸ τοῦ Ἰωάννου σχετικὴ περὶ Πνεύματος διδασκαλία τῆς Κ.Δ., οὐχὶ ἐν ἀπολύτῳ λεπτομερείᾳ, πρὸς διακρίβωσιν τῶν ἀρχικῶν περὶ Πνεύματος μαρτυριῶν προκειμένου νὰ γνωρίσωμεν τὴν κληρονομίαν, ἐφ' ἧς οἰκοδομεῖ ὁ Ἰωάννης. Ἡ ἔρευνα αὕτη καθίσταται κεφαλαίωδους σημασίας πρὸς ὀρθὴν κατανόησιν τῆς πνευματολογίας τοῦ Ἰωάννου, ἀλλὰ καὶ πρὸς τονισμὸν καὶ ἔξαρσιν τῶν κοινῶν γραμμῶν εἰς τὴν περὶ Πνεύματος διδασκαλίαν. Βεβαίως, ὡς προείπομεν, αἱ θεολογικαὶ προϋποθέσεις ποικίλλουν εἰς τὰς διαφόρους συγγραφὰς τῆς Κ.Δ. Τῶν προϋποθέσεων δὲ τούτων μετέχει καὶ ἡ περὶ Πνεύματος διδασκαλία. Τοῦτο ὅμως οὐδόλως μειοῖ ἢ σκιαῖζει τὴν γενικὴν εἰκόνα τῆς πνευματολογίας καὶ τὸν εἰδικὸν ῥόλον, ὃν διαδραματίζει τὸ Πνεῦμα ἐν τῇ θείᾳ Ἀποκαλύψει καὶ τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν διαφοροποίησιν ταύτην τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἐμφαίνεται ἡ αὐτοτέλεια καὶ ἀνεξαρτησία ἐκάστου ἐν τῇ ἐκθέσει μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς Ἀποκαλύψεως. Ἐκ τῆς προϋποθέσεως ταύτης ὀρμώμενοι, δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν διαφόρους ἐκδοχὰς, καθ' ἃς ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ περὶ Πνεύματος διδασκαλίᾳ διορθοῖ τοὺς πρὸ αὐτοῦ συγγράψαντας ἱερούς συγγραφεῖς, ἀλλὰ διαβλέπομεν τοὺς εἰδικούς σκοπούς, οὓς ἐξυπηρετεῖ ἡ ἰωάννειος περὶ Πνεύματος διατύπωσις. Ἐν σχέσει βεβαίως πρὸς τοὺς Συναπτικοὺς εὐαγγελιστὰς ὁ Ἰωάννης εἶναι λεπτομερέστερος ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ ἔργου τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὸν Παῦλον, οὗτος ἐνιαχοῦ ἐμφανίζεται ὑποδεέστερος ἐν ταῖς ἐκφάνσεσι τοῦ Πνεύματος — ἀλλαχοῦ δὲ δαψιλέστερος καὶ λεπτομερέστερος — ὡς λ.χ. εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πνεύματος καὶ τὴν ὑπ' Αὐτοῦ κρίσιν τοῦ κόσμου. Αἱ διαφοραὶ ὅμως αὗται εἶναι συμφυεῖς πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις καὶ τοὺς σκοπούς, δι' οὓς γράφει ἕκαστος.

Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζεται ἡ περὶ πνεύματος γενικῶς διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου εἰς τὰς ποικίλας αὐτοῦ ἀποδόσεις, ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνέμου, τῆς πνοῆς, μέχρι τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, ὀριζομένης παρ' Ἰωάννη ὡς πνεύματος, καὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀληθείας τῆς διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐνεχθείσης εἰς τὸν κόσμον ὀριζομένων καὶ τούτων ὡς πνεύματος. Ἀκολουθῶς ἐρευνᾶται ἡ περὶ Ἁγίου Πνεύματος μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου, ἀναλύονται φιλολογικῶς καὶ θεολογικῶς τὰ περὶ Παρακλήτου-Πνεύματος χωρία καὶ καθορίζεται ἡ θέσις αὐτῶν ἐν τῷ κειμένῳ.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐκτίθενται αἱ μέχρι τοῦδε διατυπωθεῖσαι θεωρίαι πρὸς ἐξήγησιν τῆς Πνευματολογίας τοῦ Ἰωάννου, αἱ ἀναφερόμεναι τόσον εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἰδεολογικὴν πλευρὰν τοῦ θέματος. Ἡ ἐκθεσις τῶν θεωριῶν τούτων εἶναι ἐξόχως ἀναγκαία πρὸς παρακολούθησιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς ὅλης σχετικῆς πρὸς τὸ πρόβλημα ἐρεύνης, ἀφ' ἧς ὀρμᾶται καὶ οἰκοδομεῖ ἡ ὑφ' ἡμῶν παρεχομένη πρὸς τὸ ὅλον θέμα ἐρμηνεία.

Χαρακτηριστικὸν ὄλων σχεδὸν τῶν μνημονευομένων θεωριῶν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι αὐταὶ ὁρμώμεναι ἐκ τῆς ἰδιοτυπίας τῆς Πνευματολογίας τοῦ Ἰωάννου ζητοῦν τὴν ἰδεολογικὴν συγγένειαν τοῦ Ἰωάννου εἰς φάσεις τινὰς τῆς ἀντιστοίχου διδασκαλίας τῆς Π.Δ. καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὡς καὶ τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, ἢ εἰς ἐξωβιβλικὰς πηγὰς, ὡς εἶναι ὁ Γνωστικισμός, ὁ Μανδαϊσμός καὶ τὰ Ἑρμητικὰ συγγράμματα. Αἱ δ' ἐπὶ βιβλικοῦ πεδίου κινούμεναι θεωρίαι καταλήγουν εἰς τὸν τονισμὸν τῆς διαφορᾶς τοῦ Ἰωάννου ἔναντι τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τῶν λοιπῶν συγγραφέων τῆς Κ. Δ. ἢ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Ἰωάννης ζητεῖ διὰ τῆς Πνευματολογίας του νὰ διορθώσῃ ἐσφαλμένης περὶ Πνεύματος ἀντιλήψεις τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Μόνον ὁ Miguéens εἰς τὸ ἔργον του¹, ἐπιχειρεῖ συσχετισμὸν Πνευματολογίας Ἰωάννου καὶ Συνοπτικῶν, ἀλλὰ τὰ συμπεράσματα τούτου κρίνονται ἀνεπαρκῆ καὶ ἐξεζητημένα. Ἄλλαι δὲ θεωρίαι, ὡς προελέχθη, καταλήγουν εἰς ἄρνησιν τῆς αὐτοτελοῦς υπάρξεως τοῦ Πνεύματος ἢ εἰς τὸν συσχετισμὸν του πρὸς ἀγγελικὰς υπάρξεις, συμπεράσματα, ἅτινα κρίνονται ὡς πάντῃ ἀντίθετα πρὸς τὴν ὀρθὴν περὶ Πνεύματος διδασκαλίαν τῆς Κ.Δ. καὶ τῆς Π.Δ. Πᾶσαι δὲ αἱ θεωρίαι αὗται ἐκτίθενται καὶ κρίνονται βάσει καθαρῶς βιβλικῶν, καὶ δὴ ἰωαννεῶν, δεδομένων.

Ἀκολουθῶς ἐξετάζονται αἱ ποικίλαι ὀνομασίαι τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐν τῇ ἰωαννεῖῳ γραμματείᾳ ἐν συσχετισμῶ πρὸς τὴν ὅλην αὐτῆς διδασκαλίαν, ἄνευ τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατος ἡ κατανόησις τῶν σχετικῶν ὄρων τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα, εὐκόλος δὲ ἡ ἐμπλοκὴ εἰς λαβύρινθον ἐρμηνειῶν πρὸς τὸν καθορισμὸν τούτων. Εἰς πίστωσιν δὲ τοῦ γεγονότος τούτου ἔρχεται ἡ προσπάθεια ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτῶν τῆς ἐρμηνείας τοῦ ὅρου «Παράκλητος», ἥτις ὠδήγησεν εἰς πληθὺν ἐκδοχῶν, ἐνίοτε ξένων πρὸς τὸ ὅλον θεολογικὸν υπόστρωμα τοῦ Ἰωάννου. Αἱ ἔννοιαὶ τοῦ Ἰωάννου κατανοοῦνται μόνον ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ὅλης αὐτοῦ θεολογικῆς σκέψεως καὶ οὐχὶ δι' ἀπιθάνων συσχετισμῶν πρὸς γλωσσικὰ παράλληλα.

Ἐν συνεχείᾳ καθορίζεται τὸ ἔργον τοῦ Πνεύματος κατὰ τὸν Ἰωάννην, ἡ ἀποστολὴ του εἰς τὸν κόσμον, ἡ σχέσις του πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν αἱ προϋποθέσεις χορηγήσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν χριστιανικὴν κοινότητα καὶ ἡ στάσις αὐτοῦ ἔναντι τοῦ κόσμου. Ἐξάιρονται αἱ εἰδικαὶ λειτουργίαι τοῦ Πνεύματος εἰς τὴν ζωὴν τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων καὶ ἡ ἀναγκαιότης τῆς παρουσίας αὐτοῦ πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ἠθικῆς τελειώσεως τῶν πιστῶν. Ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς θεολογικῆς ταύτης περὶ Πνεύματος συλλήψεως ἐμφανίζεται ἡ σημασία τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας καθοδηγουμένης ὑπ' αὐτοῦ πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Δι' αὐτοῦ καθίσταται ἡ Ἐκκλησία κοινωνία Πνεύματος καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ κοινότης ἡ διαγγέλλουσα

1. El Paráclito (Joh. 14-16)· εἰς Studii Bibliici Franciscani, Analecta 2.

τὸ πρόσταγμα Κυρίου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ ἡ ἐνουμένη μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι ἐπὶ τῷ τελικῷ σκοπῷ τῆς βιώσεως τῶν πιστῶν ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τε τῷ νῦν αἰῶνι καὶ τῷ μέλλοντι.

Ἐκ πάντων δὲ τούτων καταδεικνύεται, ὅτι ἡ Πνευματολογία τοῦ Ἰωάννου δὲν σκοπεῖ εἰς μόνην τὴν ἀνταπόκρισιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ εἰς προβλήματα ἀναφυέντα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς τῶν ἔργων του (ἐσχατολογικόν, ἀναβολὴ δευτέρας παρουσίας), ἀλλ' ὡς θὰ δειχθῆ, συνιστᾷ ὀργανικὴν διδασκαλίαν τῆς ὅλης θεολογικῆς του σκέψεως καὶ τὴν ἀναγκαίαν συνέπειαν τοῦ σωτηριολογικοῦ σχεδίου τῆς θείας Ἀποκαλύψεως.

Μ Ε Ρ Ο Σ 1ον

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

1. Ἔννοια καὶ ὄρισμός τοῦ ὄρου «πνεῦμα».

Συμβατικῶς τὸ «πνεῦμα» ὀρίζεται ὡς ἀήρ κινούμενος, ὡς πνοή, φύσημα. Ἐπ' αὐτὴν δὲ τὴν ἔννοιαν ἀπαντᾷ ὁ ὄρος παρὰ τοῖς κλασικοῖς, τῇ Π.Δ. καὶ τῇ Κ.Δ.¹ Πέρα ὅμως τῆς ἔννοιας ταύτης, ἰδίᾳ παρὰ τοῖς κλασικοῖς, ὁ ὄρος σχετίζεται πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν, τὴν ἐμψυχοῦσαν τὴν ὕλην, καὶ οὕτως ἀποτελοῦσαν τὴν βᾶσιν τῆς ζωῆς, πρὸς ἣν καὶ ταυτίζονται.² Ὡς ἐσωτερικὴ δὲ ἀρχὴ τῆς ζωῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ πνεῦμα ἐνίοτε καταντᾷ συνώνυμον πρὸς τὴν ψυχὴν³ καὶ διαστέλλεται πρὸς τὴν ὕλην τοῦ σώματος, ἀφ' οὗ καὶ χωρίζεται διὰ τοῦ θανάτου⁴. Ἐπ' αὐτὴν δὲ τὴν ἔννοιαν τὸ πνεῦμα λαμβάνει ζωτικὴν σημασίαν καὶ ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν καὶ ἀρχὴν τῆς ζωῆς. Ὡς ζωικὴ ἀρχὴ τὸ πνεῦμα ἀπαντᾷ εἰς τὸν Ἀναξιμένην, παρὰ τῷ ὁποίῳ οἱ ὄροι πνεῦμα-ἀήρ χρησιμοποιοῦνται συνωνύμως, ὁ δὲ ἀήρ παρ' αὐτῷ ἐκλαμβάνεται ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἐξ οὗ τὰ πάντα προέρχονται καὶ εἰς δὴν τὰ πάντα ἀναλύονται⁵. Ὁμοίως παρὰ Πλάτωνι⁶.

Ἐκτὸς τῆς φυσικῆς καὶ ζωικῆς ὕφης, τὸ πνεῦμα τόσον εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν θρησκείαν προσλαμβάνει εὐρυτέρας διαστάσεις καὶ

1. Liddell - Scott, Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τόμ. 3, σ. 612. Arndt - Gingrich, A Greek-English Lexicon of the N.T. and Other Early Christian Literature, σ. 680. G. Kittel, Th.D.N.T. VI, σ. 332 ἐξ. G. Johnston, The Spirit-Paraclete in the Gospel of John, 1970, σ. 3 ἐξ.

2. Kittel, ἐνθ' ἄν., σ. 336.

3. Ξενοφάνους, Ἀποσπάσματα (εἰς Diels, Vorsokrat. Philos. ἐκδ. 7η, I, 113, 28). Ζήνωνος, Ἀποσπ. εἰς J. Arnim, Stoicorum Veterum Fragmenta, I, 38, 6-9 «τὴν δὲ οὐσίαν αὐτῆς (τῆς ψυχῆς) οἱ μὲν ἀσώματον ἔφασαν, ὡς Πλάτων, οἱ δὲ σώματα κινεῖν, ὡς Ζήνων καὶ οἱ ἐξ αὐτοῦ. πνεῦμα γὰρ εἶναι ταύτην ὑπενόησαν καὶ οὗτοι». Πρβλ. αὐτόθι, I, 38, 30-33. II, 205, 10-15. 217, 13-17.

4. Kittel, ἐνθ' ἄν., VI, σ. 336, ὑποσ. 7.

5. G. S. Kirk—J. E. Raven, The Presocratic Philosophers, σ. 158. «Ἀναξιμένης, Εὐρυστράτου Μιλήσιος ἀρχὴν τῶν ὄντων ἀέρα ἀπεφίηνατο· ἐκ γὰρ τούτου πάντα γίνεσθαι καὶ εἰς αὐτὸν πάντα ἀναλύεσθαι· οἶον ἡ ψυχὴ, φησί, ἡ ἡμετέρα ἀήρ οὐσα συκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ περιέχει· λέγεται δὲ συνωνύμως ἀήρ καὶ πνεῦμα».

6. Ὁρισμοί «πνεῦμα, κίνησις ἀέρος περὶ τὴν γῆν».

ἀποκτᾶ με τ α φ υ σ ι κ ὸ ν χ α ρ α κ τ ῆ ρ α, ἀποτελοῦν τὴν ἀρχήν, τὴν διαπερῶσαν τὸ σύμπαν καὶ κυβερνῶσαν αὐτό¹. Ὡς τοιοῦτον τὸ πνεῦμα ἐμψυχοῖ αὐτὸ καὶ προϋπάρχει τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος καὶ κατοικεῖ εἰς σφαῖραν ἀπομεμακρυσμένην ἀπὸ τῆς γῆς, ἀποκτῶν οὕτω δ η μ ι ο υ ρ γ ι κ ὸ ν χ α ρ α κ τ ῆ ρ α καὶ τελικῶς ταυτιζόμενον πρὸς τὸν Θεόν, τοῦ ὁποῦ καὶ χαρακτηρίζει τὴν φύσιν². Γενικῶς εἰπεῖν τὸ π ν ε ῦ μ α ἐκτὸς τῆς συνήθους αὐτοῦ σημασίας, τῆς τοῦ ἀέρος, τῆς πνοῆς κ.λ.π., δηλοῖ δύναμιν τινα ἐμψυχοῦσαν τὴν ὕλην, μορφοῦσαν αὐτὴν καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει προσδιορίζουσαν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ καὶ κυβερνήτου τοῦ σύμπαντος.

Ἄς ἴδωμεν ὅμως ἐγγύτερον τὰς ὑφ' ἃς τὸ πνεῦμα ἀπαντᾷ ἐννοίας εἰς τὰς ἐξωβιβλικὰς πηγὰς.

2. Ἐξωβιβλικαὶ περὶ πνεύματος μαρτυρίαι.

α) Π ρ ο σ ω κ ρ α τ ι κ οῖ φ ι λ ὄ σ ο φ ο ι - Π λ ά τ ω ν - Ἄ ρ ι - σ τ ο τ ἑ λ η ς.

Οὕτως ὀριζόμενον τὸ «πνεῦμα» καὶ ἀποτελοῦν στοιχεῖον τῆς τε φυσιοκρατικῆς καὶ πνευματικῆς τοῦ σύμπαντος θεωρήσεως, ἐπόμενον εἶναι νὰ διαδραματίζη τοῦτο σημαίνοντα ρόλον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοήσει καὶ σκέψει, ὡς καὶ ἀνωτέρω ὑπεδηλώθη. Αἱ ρίζαι, ὡς ἐκ τούτου, τῆς κεφαλαιώδους αὐτοῦ σημασίας ἐπόμενον εἶναι νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως τῆς ἀποπειρωμένης νὰ δώσῃ μίαν λογικὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ προβλήματα τῆς φύσεως, τῆς ζωῆς καὶ τῆς τὸ σύμπαν κατευθυνούσης δυνάμεως, προβλήματα, ἅτινα ἐκφεύγουσι τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ χρήζουσι ἀπαντήσεως κειμένης πέρα τῶν φυσικῶν δεδομένων τῆς ζωῆς.

Τὴν τοῦ ἀέρος ἐννοίαν διατηρεῖ τὸ «πνεῦμα» καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν μεγάλων φιλοσόφων. Οὕτως εἰς τὸν Πλάτωνα τὸ «πνεῦμα» δηλοῖ τὸν ἀνεμον, τὸν ἀέρα, τὴν αὔραν³, ἃν καὶ εἰς τὸν Κρατύλον⁴ φαίνεται ν' ἀποτελεῖ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀέρος, καίτοι ὁ ὀρισμὸς παραμένει ἀβέβαιος. Ἄλλαχοῦ εἰς

1. A r n i m, ἐνθ' ἄν., III, 90,14-16. II, 152, 32.

2. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 112, 31. 299, 11. 111, 10 ἐξ. I, 24,11. II, 137,16. 308,3. I, 42,21. Ἄλλαχοῦ βεβαίως παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς ὁ θεὸς χαρακτηρίζεται ὡς ν ο ῦ ς (A r n i m, II, 306,14. «Καὶ τὸν μὲν θεὸν νοῦν ὀρίζουσιν») ἢ ὡς π ῦ ρ (A r n i m, II 306,14. «Οἱ Στωϊκοὶ νοερόν θεὸν ἀποφαινόνται, πῦρ τεχνικόν, ὀδῶν βαδίζον ἐπὶ γένεσιν κόσμου...») ἢ ὡς φ ὕ σ ι ς ἢ ὡς ψ υ χ ῆ ἢ ὡς ἕ ξ ι ς (A r n i m, I, 42,13. «διὰ πάσης τῆς οὐσίας πεφοιτηκέναι τὸν θεὸν τιθεμένους καὶ ποῦ μὲν εἶναι νοῦν, ποῦ δὲ ψυχὴν, ποῦ δὲ φύσιν, ποῦ δὲ ἕξιν».)

3. Φαῖδρ. 229β. 225c. Φαῖδων, 77e. Τίμ. 49α, 43α, 84d.

4. 410β. «ὁ δὲ ἀήρ ἀράγε, ὧ Ἐρμόγετες, ὅτι αἶρει τὰ ἀπὸ τῆς γῆς, «ἀήρ» κέκληται; ἢ ὅτι ἀεὶ βεῖ; ἢ ὅτι πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ γίγνεται ῥέοντος; οἱ γὰρ ποιηταὶ ποῦ τὰ πνεύματα «ἀήτας» καλοῦσιν».

τὸν Πλάτωνα δι' αὐτοῦ ὀρίζεται ἡ ἀναπνοή¹. Παρ' αὐτῷ δὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ πῦρ θεωροῦνται ὡς τὰ σμικρομερέστερα ὄντα (Τίμ. 78b «πνεῦμα δὲ καὶ πῦρ σμικρομερέστερα ὄντα...») καὶ ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῆς ζωῆς (Τίμ. 77α). Ἐν φυσιοκρατικῇ ἐννοίᾳ τὸ «πνεῦμα» ἐντάσσεται εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως καὶ δι' αὐτοῦ δηλοῦνται γενικώτερον αἱ διάφοροι μορφαὶ τῶν ἀνέμων², αἵτινες καὶ καλοῦνται «παντοῖα πνεύματα»³. Ὡς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ πνεύματος, κατὰ πόσον δηλαδὴ τοῦτο εἶναι ψυχρὸν ἢ ὄχι, ὁ Πλάτων δὲν φαίνεται νὰ λαμβάνη θέσιν, δὲν φαίνεται ὅμως νὰ συμφωνῇ καὶ πρὸς τὴν ἄποψιν τῶν Σοφιστῶν, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα λαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ ψυχροῦ ἢ τοῦ μὴ ψυχροῦ ἀναλόγως πρὸς τὸν φορέα αὐτοῦ (πρβλ. Θεαίτητος 152β· «πότερον οὖν τότε αὐτὸ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ πνεῦμα ψυχρὸν ἢ οὐ ψυχρὸν φήσομεν; ἢ πεισόμεθα τῷ Πρωταγόρᾳ ὅτι τῷ μὲν ριγῶντι ψυχρὸν, τῷ δὲ μὴ οὐ»;). Πέρα τῆς φυσιοκρατικῆς καὶ κοσμολογικῆς αὐτῆς ἐννοίας τοῦ πνεύματος εἰς τὸν Πλάτωνα, οὐδὲν ἕτερον περὶ αὐτοῦ λέγεται. Ὑπάρχει μόνον μιὰ μαρτυρία, ἣτις χαρακτηρίζει τὸ πνεῦμα ὡς θεῖόν τι, ὑπάρχον ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ κέκτηται διανοητικὴν καὶ γνωστικὴν ἱκανότητα. Τὸ ἐν λόγῳ χωρίον ἀπαντᾷ εἰς τὸν Ἀξίον (370c), ἔργον θεωρούμενον νόθον, καὶ ἔχει οὕτως: «...εἰ μὴ τι θεῖον ὄντως ἐνῆν πνεῦμα τῇ ψυχῇ, δι' οὗ τὴν τῶν τηλικῶνδε περινοίαν καὶ γνώσιν ἔσχε». Τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο ἀναφέρεται ὡς συμφυὲς στοιχεῖον τῆς ἀθανάτου ψυχῆς, ἣτις κατορθοῖ τὸ πᾶν ἐν τῇ φύσει, τῇ κοινωνίᾳ κ.λ.π.⁴. Τοῦτο ὅμως φαίνεται νὰ ἀποτελῇ βραδύτεραν ἀντίληψιν, καθ' ἣν τὸν πνεῦμα κέκτηται θείας ιδιότητος.

Ἡ φυσιοκρατικὴ περὶ πνεύματος ἀντίληψις ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις ὀρίζει αὐτὸ ὡς ἀέρα κινούμενον, μᾶλλον ὡς ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεως τοῦ ἀέρος, συμφωνῶν εἰς αὐτὸ πρὸς τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Πλάτωνος⁵. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, περισσώτερον ἢ εἰς τὸν Πλάτωνα, τὸ πνεῦμα ἀποτελεῖ ζωϊκὴν ἀρχήν, διαρρέουσαν τὰ μέρη τῶν ζώων καὶ ἐπηρεάζουσαν τὰς διαφόρους ζωϊκὰς αὐτῶν λειτουργίας καὶ ἐκδηλώσεως⁶. Ὡς τοιοῦτον δὲ τὸ πνεῦμα ὀρίζεται ὡς θερμὸς ἀήρ⁷ ἢ γενικῶς ὡς θερμὸν ἢ ὑγρὸν⁸. Ἡ ἰδιότης αὕτη τοῦ

1. Τίμ. 91c, 66e.

2. Πολιτ. VI, 488d· «...ὅτι ἀνάγκη αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι ἐνιαυτοῦ καὶ ὥρων καὶ οὐρανοῦ καὶ ἄστρον καὶ πνεύματων καὶ πάντων τῶν τῇ τέχνῃ προσηκόντων».

3. Νόμοι V, 747d. VII, 797d. VIII, 845d. Φίλωνος, 47α.

4. Ἀξίον, 370β.

5. Τοπικά, 127α 4· «οἷον τὸ πνεῦμα ἀέρα κινούμενον, μᾶλλον γὰρ κίνησις ἀέρος τὸ πνεῦμα... ὥστ' οὐκ ἔστιν ὄλιγος ἀήρ τὸ πνεῦμα· ἦν γὰρ ἐν καὶ μὴ κινουμένου τοῦ ἀέρος πνεῦμα, εἴπερ ὁ αὐτὸς ἀήρ διαμένει ὅσπερ ἦν πνεῦμα». πρβλ. Περὶ ζώων γενέσεως, 785α28-786α6.

6. Περὶ ζώων γενέσεως, 718α3. 728α9-11. 732β30. 741β37.

7. Περὶ ζώων γενέσεως, 736β37. Περὶ ψυχῆς, 420β20.

8. Περὶ ζώων γενέσεως, 742α14· «πνεῦμα δ' ὑπάρχειν ἀναγκαῖον ὅτι ὑγρὸν καὶ θερμὸν».

πνεύματος, ὡς ζωϊκῆς ἀρχῆς, διαδραματίζει βασικὸν ρόλον καὶ εἰς τὰ γένη τῶν ἀνθρώπων καὶ συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ὁλοκλήρωσιν τῶν διαφόρων φάσεων τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ¹. Τὸ πνεῦμα, ὡς φυσιοκρατικὸν στοιχεῖον, καταλέγεται εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ὑγροῦ καὶ τοῦ στερεοῦ (περὶ ζῶων γενέσεως, 761 Β11· «ἡ θάλαττα κεκοινώνηκε πάντων τῶν μορίων, ὑγροῦ καὶ πνεύματος καὶ γῆς»), ἀν καὶ ὁ Ἄριστοτέλης δέχεται τὸ πνεῦμα ὡς ἐνυπάρχον καὶ εἰς τὸ ὕδωρ (περὶ ζῶων γενέσεως, 762α 20 «ἐν δ' ὕδατι πνεῦμα»), ὡς καὶ εἰς τὴν ψυχὴν (περὶ ζῶων γενέσεως, 762β 17). Ὡς ζωϊκῆ ἀρχὴ τὸ πνεῦμα ὑπόκειται εἰς ὅλας τὰς βιολογικὰς μεταβολάς, ἤτοι εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθοράν². Ἐν δὲ τῇ βιολογικῇ ταύτῃ λειτουργίᾳ τοῦ πνεύματος ταυτίζεται, μᾶλλον ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἀναπνοῇ, ἥτις ἀποτελεῖ ζωϊκὸν φαινόμενον³. Πρόδηλος εἶναι λοιπὸν ἡ σημασία τοῦ πνεύματος, ὡς ζωϊκῆς ἀρχῆς εἰς τὸν Ἄριστοτέλη ἐντονώτερον ἢ εἰς τὸν Πλάτωνα. Παρ' ἀμφοτέροις ὅμως τὸ πνεῦμα κέκτηται φυσιοκρατικὴν ἢ βιολογικὴν σημασίαν, μὴ ἀπτόμενον τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων ἢ τῶν ὄντων, ὡς τοῦτο καθίσταται ἐμφανὲς βραδύτερον καὶ δὴ εἰς τοὺς Στωϊκοὺς. Βεβαίως εἰς τὸν Ἄριστοτέλη ἀποτελεῖ τοῦτο τὴν ἐμφυχον καὶ γόνιμον τῶν ὄντων οὐσίαν, πόρρω ὅμως ἀπέχουσαν αὐτῆς ταύτης τῆς οὐσίας τῶν ὄντων.

β) Σ τ ω ῖ κ ο ῖ .

Παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς τὸ πνεῦμα κατέχει ἐτι μᾶλλον σπουδαίαν θέσιν. Ἡ ἔννοια αὐτοῦ κυμαίνεται μετὰ τῆς ἀπλῆς τοιαύτης τοῦ ἀνέμου ἢ τοῦ κινουμένου ἀέρος καὶ τῆς τοῦ θεοῦ φύσεως, προσδιοριζομένης ὡς πνεύματος νοεροῦ καὶ πυρώδους Ἡ ὄντολογικὴ ὑπαρξίς τοῦ κόσμου συσχετίζεται πρὸς τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν δύναμιν, τὴν διήκουσαν διὰ πάντων τῶν ὄντων⁴.

Φυσιοκρατικῶς καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἐξέλαβον τὸ πνεῦμα ὡς ἀέρα κινούμενον⁵ ἢ ὡς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἄριστοτέλης, ῥῦσιν τοῦ ἀέρος καὶ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ⁶. Ὡς ἀέρα κινούμενον δὲ ὀρίζοντες οὗτοι τὸ πνεῦμα, ἐταύτισαν αὐτὸ πρὸς τὸν

1. Περὶ ζῶων γενέσεως, 728β28.

2. Περὶ ζῶων γενέσεως, 777β32-778α2· «... βίος γάρ τις καὶ πνεύματος τός ἐστι καὶ γένεσις καὶ φθίσις».

3. Περὶ ζῶων γενέσεως, 781α24-35.

4. Α r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 152,32· «Χρύσιππος δὲ τοιοῦτόν τι διεβεβαίωτο· εἶναι τὸ ὄν πνεῦμα κινῶν ἑαυτὸ πρὸς ἑαυτὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἢ πνεῦμα ἑαυτὸ κινῶν πρόσω καὶ ὀπίσω».

5. Α r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 152,33· «πνεῦμα δὲ εἴληπται διὰ τὸ λέγεσθαι αὐτὸ ἀέρα εἶναι κινούμενον».

6. Α r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 202,17· «Οἱ Στωϊκοὶ πᾶν πνεῦμα ἀέρος εἶναι ῥύσιν...».

αιθέρα¹ και τούς ανέμους². Τὴν δὲ φύσιν τοῦ πνεύματος ἐταύτισαν πρὸς τὴν θερμασίαν ἢ θερμότητα³, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὀμιλοῦν οὗτοι περὶ ἐνθέρμου πνεύματος⁴, ἢ πρὸς τὴν ψυχρότητα⁵, ὥστε νὰ ἀποφαίνωνται περὶ ψυχροῦ πνεύματος⁶. Ἡ δὲ σύστασις τοῦ ἤτο ἐκ πυρὸς και ἀέρος και ὡς τοιοῦτον διήκε διὰ πάντων τῶν σωμάτων⁷.

Τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο, κατὰ τούς Στωϊκούς, διαπερᾶ πᾶσαν τὴν κτίσιν. Κατὰ τούς παλαιότερους ὑπῆρχον δύο εἶδη πνευμάτων, τὸ φυσικόν, τὸ διαρρέον τὴν φύσιν, και τὸ ψυχικόν, τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὴν ψυχὴν⁸, ἐξ οὗ γεγονότος και ἐταύτισαν τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ πνεῦμα, ἢ ἐθεώρησαν ὡς οὐσιώδες τῆς ψυχῆς μέρος τὸ πνεῦμα⁹. Οἱ Στωϊκοὶ ὅμως ὀμιλοῦν και περὶ ἐνὸς τρίτου εἶδους πνεύματος, τοῦ ἐκτικοῦ, ὅπερ συνέχει τούς λίθους¹⁰. Τὰ δύο δὲ ταῦτα πνεύματα, τὸ φυσικόν και ψυχικόν, διέκρινον ποιοτικῶς ἀπ' ἀλλήλων, ἤτοι τὸ μὲν φυσικόν ἐξελάμβανον ὑγρότερον και ψυχρότερον, τὸ δὲ ψυχικόν ξηρότερον και θερμότερον¹¹, τῆς διαφορᾶς ὀφειλομένης εἰς τὰ ἐξ ὧν

1. A r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 152,34-35· «... ἀνάλογον δὲ γίνεσθαι καπὶ τοῦ αἰθέρος, ὥστε και εἰς κοινὸν λόγον πεσεῖν αὐτά».

2. A r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 202,20· «τούς δὲ ανέμους ἀέρος εἶναι ῥύσεις».

3. A r n i m, ἐνθ' ἀν., I, 35, 34· «θερμασίαν δὲ και πνεῦμα Ζήνων τὸ αὐτὸ εἶναι φησιν».

4. A r n i m, ἐνθ' ἀν., I, 38,3· «Ζήνων δὲ ὁ Κιτιεύς... πνεῦμα ἐνθερμον εἶναι τὴν ψυχὴν· τούτῳ γὰρ ἡμᾶς εἶναι ἐμπνούς και ὑπὸ τούτου κινεῖσθαι». Α ὕ τ ὅ θ ι, I, 38,8. III, 75,6.

5. A r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 228,36· «τοῦτ' οὖν τὸ πνεῦμα δυὸ μὲν κέκτηται μόρια τε και στοιχεῖα και καταστάσεις... τὸ ψυχρὸν και τὸ θερμόν, ἀέρα και πῦρ».

6. A r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 218,39· «πνεῦμα μὲν γὰρ τι τὴν ψυχὴν εἶναι βούλονται, καθάπερ και τὴν φύσιν, ἀλλ' ὑγρότερον μὲν και ψυχρότερον τὸ τῆς φύσεως, ξηρότερον δὲ και θερμότερον τὸ τῆς ψυχῆς».

7. A r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 112,35· «και γὰρ ἀέρος και πυρὸς ὑφίστανται τὴν οὐσίαν ἔχειν τὸ πνεῦμα». II, 218, 34· «Οἱ τε ἀπὸ τῆς Στοᾶς, πνεῦμα αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) λέγοντες εἶναι συγκείμενόν πως ἔκ τε πυρὸς και ἀέρος, και οἱ περὶ Ἐπίκουρον».

8. A r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 205,16· «Πνεύματα δὲ κατὰ τούς παλαιούς δύο ἐστί, τὸ τε ψυχικόν και τὸ φυσικόν».

9. A r n i m, ἐνθ' ἀν., III, 75,6· «τὸ γὰρ συμφυὲς πνεῦμα ἡμῖν ἐνθερμον ὄν ψυχὴν ἡγοῦνται». Α ὕ τ ὅ θ ι, I, 118,2· «...Εἰ δὲ γε ἔποιτο (Διογένης ὁ Βαβυλώνιος) Κλεάνθει και Χρυσίππῳ και Ζήνωνι, τρέφεσθαι μὲν ἐξ αἵματος φήσαντι τὴν ψυχὴν, οὐσίαν δὲ αὐτῆς ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα».

10. A r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 205, 16-23· «.. οἱ δὲ Στωϊκοὶ και τρίτον εἰσάγουσι, τὸ ἐκτικόν, ὃ καλοῦσιν ἔξιν. τοῦ δὲ ἐμφύτου πνεύματος διπτὸν εἶδος, τὸ μὲν φυσικόν, τὸ δὲ ψυχικόν... τὸ ἐκτικόν· ἐκτικὸν μὲν οὖν ἐστί πνεῦμα τὸ συνέχον τούς λίθους». πρβλ. Α ὕ τ ὅ θ ι, III, 90,14-16.

11. A r n i m, ἐνθ' ἀν., II, 205,12· «Τὴν δ' οὐσίαν ἀμφοτέρων μὲν τίθενται τὸ σύμφυτον πνεῦμα και διαφέρουν ἀλλήλων οἶονται ποιότητι· ξηρότερον μὲν γὰρ πνεῦμα τὸ τῆς ψυχῆς, ὑγρότερον δὲ τὸ τῆς φύσεως εἶναι». πρβλ. Α ὕ τ ὅ θ ι, II, 218,39.

τὸ πνεῦμα συνίσταται στοιχεῖα, τὸ πῦρ καὶ τὸν ἀέρα¹. Τὸ ἔμφυχον δὲ τοῦτο πνεῦμα ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ζωῆς, ἀφοῦ καὶ τὴν ψυχὴν ζωοποιεῖ καὶ πάντα κινεῖ², καὶ μελγνυται τοῖς πᾶσι καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ πᾶν ἐξαρθᾶται³. Διαπερῶν δὲ τὰ πάντα τὸ πνεῦμα, συνέχει αὐτὰ καὶ διοικεῖ, ἐξασφαλίζον τὴν ὁμαλὴν καὶ εὐρυθμον αὐτῶν λειτουργίαν⁴. Ὅθεν, ὑπάρχει κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς μία ὕλο-ζωϊκὴ ἐνότης, ἥτις κατορθοῦται διὰ τοῦ διὰ πάντων διήκοντος πνεύματος, ὅπερ καθίσταται ἀρχηγὸς αὐτῶν. Ὡς συνδετικὸς δὲ τῶν πάντων κρῖκος, τὸ πνεῦμα ἀποτελεῖ π ρ ω τ ο τ υ π ί α ν τῶν Στωϊκῶν, τῆς ἐνότητος ὅμως ταύτης ὑπαρχούσης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἀλλ' ἐξασφαλιζομένης δι' ἄλλων μέσων ἢ ἄλλων στοιχείων⁵.

Παρ' αὐτοῖς τὸ ὕλοζωϊκὸν τοῦτο πνεῦμα εἶναι οὐχὶ μόνον ἡ συνδετικὴ καὶ περιεκτικὴ καὶ κυβερνητικὴ τῶν πάντων δύναμις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔμφυχοῦσα καὶ ζωοποιοῦσα αὐτὰ ἀρχή. Ἐκ τῶν σχετικῶν δὲ χωρίων συνάγεται, ὅτι τὸ ψυχικὸν πνεῦμα, τὸ ἐγκαθιδρυμένον ἐν τῇ ψυχῇ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ φυσικὸν τοιοῦτον, ὅπερ εἰσερχόμενον εἰς τὸ σῶμα τοῦ ὄντος ἔμφυχοῦ αὐτὸ καὶ μεταβάλλεται εἰς ψυχικὸν μὲ τὰς ὡς ἄνω ἀναφερθείσας ιδιότητες καὶ ποιότητας⁶. Οὕτως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἐκλαμβάνοντα τὴν ψυχὴν ἀσώματον καὶ ἀθάνατον, οἱ Στωϊκοὶ δέχονται τὴν δημιουργίαν αὐτῆς ἐν τῷ νεογεννήτῳ διὰ τῆς εἰσορῆς τοῦ φυσικοῦ πνεύματος⁷, ὅπερ μορφοποιεῖ τὴν ψυχὴν καὶ καθιστᾷ αὐτὴν κέντρον τῶν συναισθηματικῶν, διανοητικῶν καὶ βουλευτικῶν τοῦ

1. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 112,35. 145,41. 128,22. 147,4-7.

2. A r n i m, ἐνθ' ἄν., I, 38,3... II, 146,10... 147,4-7.

3. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 145,41... «πρὸς δὲ τούτοις εἰ τὸ πνεῦμα γεγονὸς ἐκ πυρός τε καὶ ἀέρος διὰ πάντων πεφοίτηκε τῶν σωμάτων (τῶ) πᾶσιν αὐτοῖς κεκρᾶσθαι καὶ ἐκάστω αὐτῶν ἐκ τούτου ἠρτῆσθαι τὸ εἶναι, πῶς ἂν ἔτι ἀπλοῦν τι εἴη σῶμα»;

4. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 154,6· «Ἔστι δὲ ἡ Χρυσίππου δόξα περὶ κράσεως ἥδε· ἠνώσθαι μὲν ὑποτίθεται τὴν σύμπασαν οὐσίαν, πνεύματος τινος διὰ πάσης αὐτῆς διήκοντος, ὅφ' οὗ συνέχεται τε καὶ συμμένει καὶ συμπαθές ἐστὶν αὐτῷ τὸ πᾶν».

5. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 192,37... «καὶ ὕδατος καὶ ἀέρος καὶ τὸ διήκον ἔχον διὰ πάντων αὐτῶν ἀρχηγὸν καὶ πρωτόγονον πνεῦμα, ὅπερ καλοῦσι παῖδες φιλοσόφων ἢ ψυχὴν ἢ μονάδα (ἢ ἄτομον) ἢ πῦρ ἢ ὁμωνύμως τῷ γένει πνεῦμα τὸ πρῶτον». πρβλ. Α ὑ τ ὅ θ ι, II, 137,30... «καὶ πέμπτον, παρεισάγει κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς τὸ διήκον διὰ πάντων πνεῦμα, ὅφ' οὗ τὰ πάντα συνέχονται καὶ διοικεῖσθαι». πρβλ. Α ὑ τ ὅ θ ι, II, 145, 17... 31· «καὶ γὰρ εἰ τοῦ μὴ διαπίπτειν, ἀλλὰ συμμένειν τὰ σώματα αἴτιον τὸ συνέχον αὐτὰ πνεῦμα, τὰ διαπίπτοντα τῶν σωμάτων δῆλον ὡς οὐκ ἂν ἔχοι τὸ πνεῦμα τὸ συνδέον».

6. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 223,7· «οἷον στομῶσει τὸ πνεῦμα μεταβάλλοντος, (τοῦ σώματος), ἐκ φωτικοῦ ψυχικὸν γενόμενον». Α ὑ τ ὅ θ ι, 222,36· «Οἱ δὲ Στωϊκοὶ καὶ τὸ πνεῦμα λέγουσιν ἐν τοῖς σώμασι τῶν βρεφῶν τῇ περιψύξει στομοῦσθαι καὶ μεταβάλλον ἐκ φύσεως γίνεσθαι ψυχὴν». πρβλ. Α ὑ τ ὅ θ ι, 134,25...

7. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 222,27-28· «... γίνεσθαι μὲν γὰρ φησι τὴν ψυχὴν, ὅταν τὸ βρέφος ἀποτεχθῇ, καθάπερ στομῶσει τῇ περιψύξει τοῦ πνεύματος μεταβαλόντος». Α ὑ τ ὅ θ ι, I, 38,6.

ανθρώπου τάσεων¹. Τοῦτο ὅμως οὐδόλως ἠμπόδισεν αὐτοὺς νὰ κλίνωσι πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἄποψιν καὶ νὰ δεχθῶσι τὸ ἀφθαρτον καὶ αἰώνιον τῆς ὄλης ψυχῆς², ἥτις ὡς ὀλότης ὑπάρχει εἰς τὸ σύμπαν καὶ τελικῶς ταυτίζεται πρὸς τὸν θεόν, ὅστις εἶναι ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ³. Εἶναι ὅμως σαφὴς ἡ θέσις τῶν Στωϊκῶν, ὅτι τὸ πνεῦμα μορφοποιεῖ τὴν ἐκάστην ψυχὴν ἐν τοῖς ζῶσιν ὀργανισμοῖς, ἥτις καὶ συναυξάνεται μετὰ τοῦ σώματος καὶ συμμειοῦται μετ' αὐτοῦ⁴. Ἡ ἰσχὺς ὅμως τῶν ψυχῶν κυμαίνεται καὶ ἄλλων μὲν ἐλαττοῦται ἢ δύνამις, ὁπότε καὶ ἐξαφανίζονται, ἄλλων δὲ ἡ ἰσχὺς διαρκεῖ καὶ παραμένον αὐται μέχρι τῆς ἐκπυρώσεως, ἥτοι τῆς τελικῆς τῶν πάντων ἀναλύσεως⁵.

Ἡ ὑπαρξις τοῦ πνεύματος ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπαρξιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς, ἥτις ψυχὴ παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως ἐκφράζεται δι' ὄρων προσηκόντων εἰς τὸ πνεῦμα⁶, ὅπερ ἀποτελεῖ καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῆς⁷ καὶ ταυτίζεται πρὸς αὐτήν⁸. Οὕτω, κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς, ἡ ἔδρα τοῦ ἡγεμονικοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ψυχὴ, ἐξ οὗ πᾶσα αἴσθησις πηγάζει⁹.

1. A r n i m, ἐνθ' ἄν. I, 86,34. πρβλ. I, 130,7-10· «Ποσειδώνιος... δείκνυσιν ἐν τῇ περὶ παθῶν πραγματεία διουκουμένους ἡμᾶς ὑπὸ τριῶν δυνάμεων, ἐπιθυμητικῆς τε καὶ θυμοειδοῦς καὶ λογιστικῆς· τῆς δὲ αὐτῆς δόξης ὁ Ποσειδώνιος ἔδειξεν εἶναι καὶ τὸν Κλεάνθην». πρβλ. Α ὕ τ ὅ θ ι, III, 112,16. 115,24. 63,7. Ἐν ταύτῳ ὅμως οἱ Στωϊκοὶ δέχονται καὶ τὸ ἄλογον ὡς μέρος τῆς ψυχῆς, καίτοι δὲν ὑπάρχει σχετικὴ πρὸς τοῦτο ὁμοφωνία. πρβλ. A r n i m, ἐνθ' ἄν. II, 230,21-25. ¶ I, 50,4-13. πρβλ. Ἀ ρ ι σ τ ο τ ἔ λ ο υ ς, Περὶ ψυχῆς Γ' 432β6.

2. A r n i m, ἐνθ' ἄν. II, 217,17. 225,22. Καὶ αὐτὴ ὅμως ἡ τοῦ ὄλου ψυχὴ διαφθείρεται διὰ τῆς ἐκπυρώσεως τῶν πάντων. πρβλ. A r n i m, ἐνθ' ἄν. II, 131,24.

3. A r n i m, ἐνθ' ἄν. I, 120,22. III, 246,33. I, 42,13.

4. A r n i m, ἐνθ' ἄν. III, 251,25-27· «τοῦτο ἐκίνησε τοὺς Στωϊκοὺς καὶ Ἀντίπατρον ἐν τῷ περὶ ψυχῆς δευτέρῳ λέγειν ὅτι συναύξεται τῷ σώματι ἡ ψυχὴ καὶ πάλιν συμμειοῦται». Εἰς τοῦτο οἱ Στωϊκοὶ συμφωνοῦν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, δεχόμενον τὴν αὐξομείωσιν τῆς ψυχῆς. Περὶ ψυχῆς Β' 413α28. Γ' 434α22...

5. A r n i m, ἐνθ' ἄν. I, 40,12,7. II, 217,16. III, 267,12. II, 223,20,27,30,34. I, 118,4.

6. A r n i m, ἐνθ' ἄν. II, 146,20... «εἰ δὲ μηδὲν παρὰ τὸ πνεῦμα τὴν ζωὴν καὶ τὴν ψυχὴν τιθεῖται...». Α ὕ τ ὅ θ ι, 220,26· «Vita enim secundum ipsos in solo spiritu... Stoici spiritum, id est animam, unum quid esse profitentur». Α ὕ τ ὅ θ ι, I, 38,12,22· «denique Zeno «consitum spiritum» definiens animam...».

7. A r n i m, ἐνθ' ἄν., I, 38,6. .. «τὴν μὲν οὐσίαν αὐτῆς (τῆς ψυχῆς) οἱ μὲν ἀσώματον ἔφασαν, ὡς Πλάτων, οἱ δὲ σώματα κινεῖν, ὡς Ζήνων καὶ οἱ ἐξ αὐτοῦ. πνεῦμα γὰρ εἶναι ταύτην ἐπενόησαν καὶ οὗτοι». Α ὕ τ ὅ θ ι, I, 118,2.

8. A r n i m, ἐνθ' ἄν. II, 217,13-17· «δοκεῖ δὲ αὐτοῖς τὴν μὲν φύσιν εἶναι πῦρ τεχνικόν, ὀδῶ βαδίζον εἰς γένεσιν, ὅπερ ἐστὶ πνεῦμα πυροειδὲς καὶ τεχνοειδὲς· τὴν δὲ ψυχὴν αἰσθητικὴν (φύσιν). ταύτην δὲ εἶναι τὸ συμφυρὲς ἡμῖν πνεῦμα· διὸ καὶ σῶμα εἶναι καὶ μετὰ τὸν θάνατον ἐπιμένειν· φθαρτὴν δὲ ὑπάρχειν. τὴν δὲ τῶν ὄλων ἀφθαρτον, ἧς μέρη εἶναι τὰς ἐν τοῖς ζῶσις». Α ὕ τ ὅ θ ι, 26-27, 28-32.

9. A r n i m, ἐνθ' ἄν. II, 246,16... 30,43... 31,2...26,36. III, 216,16... II, 226,8.

Τέλος δὲ οἱ Στωϊκοὶ διὰ τοῦ πνεύματος ὀρίζουσιν αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν συνισταμένην τῶν σπερματικῶν λόγων, καὶ διαρρέει τὸ πᾶν ἀκόμη δὲ καὶ τὰ πλέον εἰδεχθῆ τῶν πραγμάτων. Κατ' αὐτοὺς ὁ θεὸς οὐδὲν τι ἄλλο εἶναι ἢ «πνεῦμα νοερόν καὶ πυρῶδες, οὐκ ἔχον μὲν μορφήν, μεταβάλλον δ' εἰς ὃ βούλεται καὶ συνεξομοιούμενον πᾶσιν»¹. Οὕτως οἱ Στωϊκοὶ κατέληξαν εἰς ἕνα πανθεισμόν, ἐκλαβόντες τὸν θεὸν ὡς τὴν συνισταμένην τοῦ πνεύματος, πῦρ τεχνικόν, «πνεῦμα διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον κατὰ τὰς τῆς ὕλης, δι' ἧς κεχώρηκε, παραλλάξεις»². Ὡς πνεῦμα δὲ ὁ θεὸς ἀποτελεῖ τὴν συνισταμένην τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν σύγκειται τὸ πνεῦμα, καὶ ἔχει σῶμα³. Ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ «ὁ μέχρι ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐλαχίστων καταβαίνων, οὐδὲν ἄλλον ἐστὶν ἢ πνεῦμα σωματικόν»⁴. Ἐνταῦθα ὑπάρχει ἀντινομία τις παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς, οἵτινες ἐκλαβόντες τὸν θεὸν ὡς πνεῦμα, διῆκον διὰ πάσης τῆς ὕλης καὶ σχηματίζον καὶ μορφοῦν καὶ κοσμοποιοῦν αὐτὴν, ἀπέδωσαν ἐν ταύτῳ σῶμα εἰς αὐτόν, ἕπερ ἰσοῦται πρὸς τὴν ὕλην καὶ συνεπῶς ἀσυμβίβαστον τυγχάνον πρὸς τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ⁵. Φαίνεται δέ, ὅτι δὲν κατώρθωσαν νὰ ὑπερνικήσουν οἱ Στωϊκοὶ αὐτὴν τὴν ἀντινομίαν των, ἥτις δὲν εἶναι καὶ ἡ μόνη, καταλήξαντες εἰς παραδοξότητας. Ὁ πανθεισμός τῶν Στωϊκῶν καὶ ὁ ὑλοζωϊσμός των συγχέει θεὸν καὶ φύσιν καὶ μεταποιεῖ αὐτὰ εἰς ἓν, ἄνευ σαφῶς κεχωρισμένων ὀρίων. Τοῦτο εἶναι συνέπεια τῆς περὶ πνεύματος διδασκαλίας των, ἕπερ πνεῦμα, ὡς ζωϊκὸν ἢ ψυχικόν, ἐνυπάρχει παντοῦ, ὡς ὅλον δὲ ἐνσωματοῦται εἰς τὸν θεόν, ὅστις ἀποτελεῖ καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου. Οἱ Στωϊκοὶ συνέμειξαν τὸν θεὸν μετὰ τοῦ κόσμου καὶ κατέληξαν εἰς ἄκρατον πανθεισμόν, ἐνῶ συγχρόνως δὲν κατώρθωσαν νὰ καθορίσουν ἐπακριβῶς τὴν αὐτοτέλειαν ὄντος, χαρακτηρίσαντες αὐτό, ἀπλῶς, ὡς πνεῦμα νοερόν καὶ πυρῶδες διὰ πάντων διῆκον. Εἰς τοῦτο δὲ εὐρίσκονται εἰς ὀξείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὅστις διέκρινε νοητὸν καὶ αἰσθητὸν κόσμον, θεὸν καὶ ὕλην, καὶ πρὸς ὃν περισσότερον συμφωνεῖ ἡ φιλοσοφικὴ ἐνατένισις τῶν Ἑρμητικῶν συγγραμμάτων, τὴν παρὰ τοῖς ὁποίοις θεοῖς τοῦ πνεύματος ἐν τοῖς ἐξῆς θέλομεν ἶδει.

γ) Ἑρμητικὰ συγγράμματα.

Τὰ Ἑρμητικὰ συγγράμματα ἀποτελοῦν ἐν κρᾶμα φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν θεωριῶν, ἡ κυρία ἕμως αὐτῶν τάσις εἶναι ἡ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς

1. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 299,1.

2. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 306,21... 27. 307,21.

3. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 112,31... «εἰ γὰρ ὁ θεὸς κατ' αὐτοὺς σῶμα, πνεῦμα ὦν νοερόν τε καὶ αἶδιον... ἔπειτα πνεῦμα τοῦτο ἦτοι τι τῶν τεσσάρων τῶν ἀπλῶν ἔσται σωματῶν, ἃ καὶ στοιχεῖά φασιν, ἢ ἐκ τούτων σύγκριμα, ὡς που καὶ αὐτοὶ λέγουσι...».

4. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 310,24.

5. A r n i m, ἐνθ' ἄν., II, 112,26-38.

γνώσεως λύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν φυλακὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν πηγὴν τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἀμαρτίας. Ἐν αὐτοῖς ὑφίσταται μία ἰσχυρὰ διαρχία (dualismus), ἣτις εἶναι ἀσυμβίβαστος, ἐφ' ὅσον ἡ ὕλη ἀποτελεῖ τι τὸ κακόν, ὅπερ ὀφείλει νὰ ἀποβάλλῃ ἡ ψυχὴ προκειμένου νὰ εὕρῃ τὴν σωτηρίαν καὶ λύτρωσίν τῆς. Ἡ ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις ὁμῶς ἐκτιθεμένη κοσμολογία ἀποτελεῖ λίαν ἀξιόλογον διδασκαλίαν, διασαφηνίζουσαν τὸ πρόβλημα τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου ὡς καὶ τὰς διαφόρους φιλοσοφικὰς τάσεις, αἵτινες διασταυροῦνται ἐν τοῖς Ἑρμητικαῖς συγγράμμασι.

Ἡ περὶ πνεύματος διδασκαλία τῶν ἐν λόγῳ συγγραμμάτων καθίσταται λίαν ἀξιόλογος, λόγῳ τῶν νέων στοιχείων, ἅτινα φέρουν τὰ συγγράμματα ταῦτα εἰς τὴν καθόλου περὶ πνεύματος διδασκαλίαν.

Παρ' αὐτοῖς, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς, τὸ πνεῦμα θεωρεῖται ἐν τῶν ἀνωτέρων ὕληων στοιχείων ὁμοῦ μετὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ἀέρος¹, καὶ ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν ἢ τὸ μέσον τῆς ζωῆς². Ὡς καὶ παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς, τὸ πνεῦμα εἶναι ζωϊκὴ ἀρχὴ ἐνυπάρχουσα εἰς τοὺς ζῶντας ὀργανισμούς, οὐχὶ ὡς τι ἀνεξάρτητον, ἀλλ' ὁμοῦ μετὰ τῆς ψυχῆς³, οἷον εἰ ἀποτελοῦν τὸ ἔνδυμα τῆς ψυχῆς⁴, ἣτις καὶ αὐτὴ εἶναι θεία τις οὐσία⁵. Τὸ πνεῦμα οὐχὶ μόνον ἐνυπάρχει εἰς τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ διήκει καὶ διὰ τῶν φλεβῶν καὶ τῶν ἀρτηριῶν καὶ τοῦ αἵματος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ κινῆ τὸ ζῶον καὶ νὰ συγκρατῆ καὶ συνέχῃ αὐτό⁶. Ὁ δὲ φυσικὸς θάνατος ἀποτελεῖ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαλύσεως τῆς ἀρμονίας ταύτης πνεύματος — ψυχῆς — αἵματος, ἐξ ἧς διαλύσεως ἀποδεδεσμεύεται ὁ νοῦς, θεῖος ὢν φύσει, ὅστις καὶ περιπολεῖ πάντα τόπον⁷.

1. Corpus Hermeticum (C.H.) ἔκδοσις A. D. Nock - A. J. Festugière, Paris, 1960, I, 5. πρβλ. C. H. Dodd, The Interpretation of the Fourth Gospel, σ. 216.

2. C. H. IX,9... «πάντα γὰρ ὅσα ἔστιν, ὧ' Ἀσκληπιέ, ταῦτα ἐν τῷ θεῷ ἔστι καὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ γινόμενα καὶ ἐκεῖθεν ἡρτημένα, τὰ μὲν διὰ τῶν σωμάτων ἐνεργοῦντα, τὰ δὲ διὰ οὐσίας ψυχικῆς κινοῦντα, τὰ δὲ διὰ πνεύματος ζωοποιοῦντα».

3. C. H. X, 13· «ψυχὴ δὲ ἀνθρώπου ὀχεῖται τὸν τρόπον τοῦτον· ὁ νοῦς ἐν τῷ λόγῳ, ὁ λόγος ἐν τῇ ψυχῇ, ἡ ψυχὴ ἐν τῷ πνεύματι».

4. C. H. X, 16· «ὁ νοῦς τῆς ψυχῆς χωρίζεται καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ πνεύματος, σοῦ εἰπόντος ἔνδυμα εἶναι τοῦ μὲν νοῦ τὴν ψυχὴν, τῆς δὲ ψυχῆς τὸ πνεῦμα»;

5. C. H. X, 17· «ἔλαβεν (νοῦς) οὖν ὡσπερ περιβόλαιον τὴν ψυχὴν, ἡ δὲ ψυχὴ καὶ αὐτὴ θεία τις οὐσα καθάπερ ὑπηρέτη τῷ πνεύματι χρῆται».

6. C. H. X, 13· «τὸ πνεῦμα διήκον διὰ φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν καὶ αἵματος κινεῖ τὸ ζῶον καὶ ὡσπερ τρόπον τινα βαστάζει».

7. C. H. X, 16· «Τὸ δὲ αὐτὸ συμβαίνει καὶ τοῖς τοῦ σώματος ἐξιοῦσιν· ἀναδραμοῦσα γὰρ ἡ ψυχὴ εἰς ἑαυτήν, συστέλλεται τὸ πνεῦμα εἰς τὸ αἷμα, ἡ δὲ ψυχὴ εἰς τὸ πνεῦμα, ὁ δὲ καθαρὸς γενόμενος τῶν ἐνδυμάτων, θεῖος ὢν φύσει, σώματος πυρίνου λαβόμενος περιπολεῖ πάντα τόπον, καταλιπὼν τὴν ψυχὴν κρίσει καὶ τῇ κατ' ἀξίαν δίκη... ὁ νοῦς τῆς ψυχῆς χωρίζεται καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ πνεύματος». πρβλ. X,13· «διὸ καὶ τινες τὴν ψυχὴν αἷμα νομίζουσιν εἶναι, σφαλλόμενοι τὴν φύσιν, οὐκ εἰδότες, ὅτι πρῶτον δεῖ τὸ πνεῦμα ἀναχωρῆσαι εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τότε τὸ αἷμα παγῆναι καὶ τὰς φλέβας καὶ τὰς ἀρτηρίας κενωθῆναι καὶ τότε τὸ ζῶον καθελεῖν· καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ θάνατος τοῦ ζῴου».

Τὸ πνεῦμα, ὡς παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς, εἶναι φυσικὸν καὶ ψυχικόν, τοῦ μὲν δευτέρου ἐνυπάρχοντος εἰς τὴν ψυχὴν καὶ κινουῦντος αὐτήν, τοῦ δὲ πρώτου, τοῦ φυσικοῦ, ὄντος διεσκορπισμένου εἰς τὴν φύσιν καὶ ἀποτελοῦντος μέσον πρὸς δημιουργίαν τῶν φυσικῶν σωμάτων¹. Ὁμοῦ δὲ μετὰ τῆς ψυχῆς καὶ εἴ τινας ἄλλου στοιχείου ἀσωμάτου, τὸ πνεῦμα ἀνήκει εἰς τὸν νοητὸν κόσμον². Ταῦτα πάντα εἶναι ἀθάνατα. Ἀθάνατα ὅμως μετ' αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ ὕλη, ἡ ζωὴ, ὁ νοῦς κ.λ.π³.

Δὲν φαίνεται ὅμως τὸ πνεῦμα νὰ ἀποτελῇ ἀπλοῦν στοιχεῖον, ἀλλὰ τὴν συνισταμένην ἄλλων ὑλικῶν στοιχείων, οἷον τὸ πῦρ, ἡ γῆ, τὸ ὕδωρ⁴, κατὰ δὲ τὰς ἐκδηλώσεις του χαρακτηρίζεται τοῦτο ὡς ἀκουστικόν, ὀσφρητικόν, γευστικόν, ἀπτικόν κ.λ.π.⁵. Τὸ δὲ ἐν τῇ φύσει πνεῦμα χαρακτηρίζεται εἴτε ὡς ἀερίωδες⁶, εἴτε ὡς νοερόν⁷, εἴτε ὡς ἐν τῶν ἀνωφερῶν στοιχείων, ὁμοῦ μετὰ τοῦ πυρός, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ὑγρὸν καὶ τὸ γεῶδες, ἅτινα ἐκλαμβάνονται ὡς κατωφερῆ ὄντα⁸. Ὑπ' αὐτὴν δὲ τὴν ἔνοιαν τὸ πνεῦμα καθίσταται συνώνυμον τοῦ ἀέρος, τοῦ ἀνέμου⁹. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ πνεύματος, ὡς ψυχικῆς καὶ ὑλοζωϊκῆς ἀρχῆς, παρὰ τοῖς Ἑρμητικοῖς συγγράμμασι γίνεται λόγος ἐπανειλημμένως περὶ θείου καὶ ἰεροῦ πνεύματος, ἕπερ διαπερᾶ τὴν φύσιν. Ἐκ τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ἐν τῇ συλλήψει τοῦ πνεύματος τούτου ὑφίσταται ἰσχυρὰ ἐπίδρασις τῆς Π.Δ., μνημονευούσης ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τῆς Γενέσεως τὸ πνεῦμα τὸ ἐπιφερόμενον ἐπάνω τοῦ ὕδατος, ἂν καὶ ἐν τῇ Γενέσει (1:2) τὸ πνεῦμα τοῦτο χαρακτηρίζεται ὡς «πνεῦμα Θεοῦ», ἐνῶ ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἑρμητικῶν ἀποφεύγει νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὸ οὕτως, ἀρκοῦμενος εἰς τὸν χαρα-

1. C.H.I, 17· «τὸ δὲ ἐκ πυρός πέπειρον, ἐκ δὲ αἰθέρος τὸ πνεῦμα ἔλαβε καὶ ἐξήνεγκεν ἡ φύσις τὰ σώματα πρὸς τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου».

2. C.H. II, 8· ... τῶν νοητῶν, ἥτις ψυχῆς ἢ πνεύματος, ἢ ἄλλου τινὸς ἀσωμάτου».

3. C.H. XII, 18· «...τούτων τοίνυν οὕτως ἐχόντων, ἀθάνατα πάντα, ἡ ὕλη, ζωὴ, τὸ πνεῦμα, ψυχὴ, ὁ νοῦς, ἐξ οὗ πᾶν ζῶον συνέστηκε».

4. C. H. Fragm. XV, 3· «Ταῦτα συνῆλθε (πῦρ-ὕδωρ-γῆ) κατὰ τὸν τῆς ἀρμονίας λόγον, θερμὸν ψυχρῶ, ξηρὸν ὑγρῶ, καὶ ἐκ τῆς συμπορίας τούτων ἐγένετο πνεῦμα καὶ σπέρμα ἀνάλογον τῷ περιέχοντι πνεύματι...». πρβλ. Αὐτόθι, 5, 7.

5. C.H, Fr. XIX, 5· «διήρηται δὲ εἰς τὰς ὀργανικὰς αἰσθήσεις καὶ ἔστι τι μέρος αὐτοῦ πνευματικῆς ὄρασις καὶ πνεῦμα ἀκουστικόν καὶ ὀσφρητικόν καὶ γευστικόν καὶ ἀπτικόν· τοῦτο τὸ πνεῦμα ἀνάλογον γενόμενον διανοίας κρίνει, τὸ αἰσθητικόν, εἰ δὲ μή, φαντάζεται μόνον...».

6. C.H. Fr. XXVI, 25· «...καὶ τὸ ἀερίωδες πνεῦμα ἕτερον».

7. C.H. III, 1· «ἦν γὰρ σκότος ἀπειρον ἐν ἀβύσσῳ καὶ ὕδωρ καὶ πνεῦμα λεπτόν νοερόν, δυνάμει θεία ὄντα ἐν χεῖνι».

8. C.H. Fr. XXVI, 30· «Τὸ γὰρ πῦρ καὶ τὸ πνεῦμα, ἀνωφερῆ ὄντα, ἐπὶ τὴν ψυχὴν, ὁμοιόχρως αὐτοῖς ὑπάρχουσαν, ἀνατρέχει· τὸ δὲ ὑγρὸν καὶ τὸ γεῶδες, κατωφερῆ ὄντα, τῷ σώματι, ὁμοιόδρῳ ὄντι, ἐφίξάνει».

9. C.H. XIII, 20. Fr. XXI, 2. Fr. XXVI, 19, 12. Fr. XXIII, 43.

κτηρισμόν «πνεῦμα λεπτόν, νοερόν»¹ ἢ «πνεῦμα θεῖον»² ἢ «ἱερὸν πνεῦμα»³ Ἐκ τοῦ ὅλου ὅμως πνεύματος τῶν συγγραφῶν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ φυσικοῦ πνεύματος, διήκοντος διὰ πάντων καὶ ὄντος δημιουργήματος τοῦ Νοῦ-θεοῦ⁴.

Ἀκολουθῶς ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πνεύματος, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος δι' ἀμέσου πρὸς τὸν θεὸν ἐπικοινωνίας γνωρίζει τὰ παρελθόντα, τὰ παρόντα καὶ τὰ μέλλοντα. Ἐν τῷ σχετικῷ χωρίῳ ἐξαίρεται ἡ ἰδιάζουσα ἐν τῷ σύμπαντι θέσις τοῦ ἀνθρώπου, μεθ' οὗ μόνον ἐπικοινωνεῖ ὁ θεὸς καὶ καθιστᾷ γνωστὰ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. Πρόκειται περὶ τίνος θεοῦ πνεύματος; Ἐκ τῶν συμφραζομένων καθίσταται αὐτόδηλον, ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς μέσου διερευνήσεως τοῦ ἀγνώστου ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, παραλλήλου πρὸς ἄλλα μέσα γνώσεως, οἷα εἶναι τὰ ὄνειρα, τὰ σύμβολα, τὰ ὄρνεα, τὰ σπλάγχνα, ἡ δρυς κ.λ.π.⁵ Ἐνταῦθα πρόκειται μᾶλλον περὶ φυσικῶν ἀποκαλύψεων, ἐφ' ὅσον ἡ ἀποκάλυψις τοῦ θεοῦ ἐν τῇ πνευματικῇ σφαίρᾳ, κατὰ τὰ συγγράμματα, εἶναι ἔργον τοῦ λόγου, τοῦ νοῦ.

Ἐν τοῖς συγγράμμασιν ἐπίσης γίνεται λόγος περὶ ἑνὸς π α ν τ ἔ χ ν ο υ καὶ γ ε ν ν η τ ι κ ο ῦ τῶν μελλόντων πνεύματος, ὅπερ ὁ δημιουργὸς ὑπεσχέθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὁμοῦ μετὰ πανούργων⁶ δυνάμεων. Τὸ κείμενον ἔχει οὕτως «...οἷς καὶ τὰς πανούργους ἐχαρίσατο δυνάμεις καὶ πάντεχνον πνεῦμα γεννητικὸν τῶν εἰς αἶψα μελλόντων ἔσσεσθαι καθολικῶς πάντων. Καὶ ἀπέστη ὑποσχόμενος τοῖς ὄρατοῖς ἔργοις αὐτῶν τὸ ἀόρατον πνεῦμα ἐπιζεύξει οὐσίαν τε ὁμοιογενείας ἐκάστω»⁷. Τὸ π ἄ ν τ ε χ ν ο ν καὶ γ ε ν ν η τ ι κ ὸ ν τοῦτο πνεῦμα οὐδὲν ἄλλο φαίνεται νὰ εἶναι, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ κατευθῦνον αὐτὸν καὶ δημιουργοῦν τὰς ποικίλας τοῦ ἀνθρώπου ἐκφάνσεις. Τοῦτο εἶναι ἀόρατον, τί τὸ ἐσωτερικόν, ἐκφραζόμενον ἐν τοῖς ὄρατοῖς τοῦ ἀνθρώπου ἔργοις. Ἴσως εἶναι ἡ ἔμφυτος δημιουργικὴ τοῦ ἀνθρώπου φύσις, ἥτις προάγει τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας καὶ κοσμεῖ αὐτήν, ἀντὶ τοῦ δημιουργοῦ, ὅστις ἀπέστη, ἅπαξ δημιουργήσας καὶ κοσμοποιήσας τὸ σύμπαν.

Ποία ὅμως εἶναι, κατὰ τὰ Ἑρμητικά, ἡ σχέση τοῦ Δημιουργοῦ-θεοῦ πρὸς τὸ πνεῦμα; Τὸ κείμενα σαφῶς μαρτυροῦν, ὅτι τὸ πνεῦμα, ὡς καὶ τὰ ἄλλα

1. C.H. III, 1. Ἐνταῦθα ὀλόκληρος ἡ φράσις ἀποπνέει βιβλικὴν μαρτυρίαν.

2. C.H. III, 2.

3. C.H. Fr. XXIII, 17, 34.

4. C.H. Fr. XXVI, 19-22. Fr. XXVI, 12.

5. C.H. XII, 19. «τούτῳ δὲ μόνῳ τῷ ζῳῳ (ἀνθρώπῳ) ὁ θεὸς ὁμιλεῖ, νυκτὸς μὲν δι' ὄνειρον, ἡμέρας δὲ διὰ συμβόλων, καὶ διὰ πάντων αὐτῷ προλέγει τὰ μέλλοντα, διὰ ὄρνέων, διὰ σπλάγχνων, διὰ πνεύματος, διὰ δρυός, διὰ καὶ ἐπαγγέλλεται ὁ ἄνθρωπος ἐπίστασθαι τὰ προγεγεννημένα καὶ ἐνεστῶτα καὶ μέλλοντα».

6. Διὰ τὰς παραλλαγὰς τοῦ ὄρου «πανούργος» ὄρα D o d d, ἐνθ' ἄν., σ. 216, ὑποσ. 3.

7. C.H. Fr. XXIII, 20-21.

στοιχεῖα, εἶναι δημιουργήματα τοῦ θεοῦ-δημιουργοῦ, ὅστις εἶναι διάφορος τοῦ θεοῦ-Νοῦ, τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, ὅστις εἶναι φῶς καὶ ζωὴ. Ὁ ὑπερτάτος θεός, ἀρρενόηλος ὢν καὶ νοῦς, διὰ τοῦ λόγου του ἀπεκύησεν ἄλλον Νοῦν-δημιουργόν, ὅστις εἶναι καὶ θεός τοῦ πυρός καὶ τοῦ πνεύματος καὶ ἐδημιούργησε τὸ πᾶν¹. Ἡ δὲ φύσις τοῦ Θεοῦ, παρὰ ποιάν τινα μαρτυρίαν περὶ τοῦ θεοῦ ὡς πνεύματος², κεῖται πέρα τοῦ νοός, τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ φωτός³, ἅτινα εἶναι δημιουργήματά του καὶ ἐξαρτῶνται ἢ ὑπάγονται εἰς αὐτόν⁴. Τὸ δὲ σῶμα αὐτοῦ, κατ' ἄλλην μαρτυρίαν τῶν συγγραμμάτων, δὲν ἐμπίπτει εἰς τι τῶν στοιχείων, ἅτινα εἶναι ἔργα αὐτοῦ⁵. Ἐνταῦθα τὰ συγγράμματα διαφέρουν τῆς ἀντιστοιχοῦ διδασκαλίας τῶν Στωϊκῶν, οἵτινες ἐχαρακτήρισαν τὸν θεὸν ὡς πνεῦμα νοερὸν καὶ πυρῶδες καὶ ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸ σῶμα, περιπεσόντες εἰς ἀντινομίαν. Ἀπλῶς τὰ συγγράμματα χαρακτηρίζουν τὸν θεὸν ὡς ν ο ῦ ν , φ ῶ ς καὶ ζ ω ἦν⁶, ἐλεύθερον παντός σώματος, ἀπλανῆ, ἀπαθῆ, ἀναφῆ, ἐν ἑαυτῷ ἐστῶτα, ἐξ οὗ ὡςπερ ἀκτῖνες ἐκπέμπονται τὸ ἀγαθόν, ἢ ἀλήθεια, τὸ ἀρχέτυπον τοῦ πνεύματος καὶ τὸ ἀρχέτυπον τῆς ψυχῆς⁷. Ἀλλαχοῦ δὲ ταυτίζεται πρὸς τὸ ἀγαθόν⁸.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, συνάγεται, ὅτι καὶ ἐν τοῖς Ἑρμητικοῖς συγγράμμασι τὸ «πνεῦμα» σπουδαίαν κατέχει θέσιν ὡς φυσικὴ καὶ ὑλοζωϊκὴ ἢ ψυχικὴ ἀρχὴ καὶ ὡς θεῖον στοιχεῖον διῆκον διὰ τῆς φύσεως. Διαστέλλουν ὅμως ταῦτα τὸ πνεῦμα ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ὅστις κεῖται πέραν τοῦ πνεύματος καὶ δὲν ταυτίζονται αὐτὸν πρὸς τὸ πνεῦμα, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν φυσιοκρατικὴν ἔννοιαν, ὡς ἔπραξαν οἱ Στωϊκοί. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις ὁ θεός δὲν χαρακτηρίζεται ὡς πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀπλῆν ἀκτῖνα τοῦ Δημιουργοῦ, ὅστις εἶναι θεός

1. C.H. I, 9. «Ὁ δὲ Νοῦς ὁ θεός, ἀρρενόηλος ὢν, ζωὴ καὶ φῶς ὑπάρχων, ἀπεκύησεν λόγῳ ἕτερον Νοῦν δημιουργόν, ὃς θεός τοῦ πυρός καὶ τοῦ πνεύματος ὢν, ἐδημιούργησε διοικητὰς τινὰς ἐπτά, ἐν κύκλοις περιέχοντας τὸν αἰσθητὸν κόσμον, καὶ ἡ διοικήσις αὐτῶν εἰμαρμένη καλεῖται».

2. D o d d, ἐνθ' ἀν. σ. 218.

3. C.H. II, 14. «ὁ οὖν θεός οὐ νοῦς ἐστίν, αἴτιος δὲ τοῦ νοῦν εἶναι, οὐδὲ πνεῦμα, αἴτιος δὲ τοῦ εἶναι πνεῦμα, οὐδὲ φῶς, αἴτιος δὲ τοῦ φῶς εἶναι».

4. C.H. IX, 9.

5. C.H. IV, 1. «Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ σῶμα ἐκείνου, οὐχ ἀπτόν, οὐδὲ ὄρατόν, οὐδὲ μετρητόν, οὐδὲ διαστατόν, οὐδὲ ἄλλῳ τινὶ σώματι ὅμοιον· οὔτε γὰρ πῦρ ἐστίν οὔτε ὕδωρ οὔτε ἀήρ, οὔτε πνεῦμα, ἀλλὰ πάντα ἀπ' αὐτοῦ». πρβλ. D o d d, ἐνθ' ἀν., σ. 218.

6. C. H. I, 9.

7. C.H. II, 12. «Νοῦς ὅλος ἐξ ὅλου ἑαυτὸν ἐμπεριέχων, ἐλεύθερος σώματος παντός, ἀπλανῆς, ἀπαθῆς, ἀναφῆς, αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ ἐστῶς, χωρητικὸς τῶν πάντων καὶ σωτήριος τῶν θυτων, οὗ ὡςπερ ἀκτῖνές εἰσι τὸ ἀγαθόν, ἢ ἀλήθεια, τὸ ἀρχέτυπον τοῦ πνεύματος, τὸ ἀρχέτυπον τῆς ψυχῆς».

8. C.H. II, 16. «ὁ δὲ θεός τὸ ἀγαθόν, οὐ κατὰ τιμὴν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν· μία γὰρ ἡ φύσις τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθόν... ὁ οὖν θεός (τὸ) ἀγαθόν, καὶ τὸ ἀγαθὸν ὁ θεός».

καὶ δημιουργός, ὡς εἶδομεν, τοῦ πυρός καὶ τοῦ πνεύματος. Οὐδαμοῦ δ' ἐν αὐτοῖς τὸ πνεῦμα ἀποτελεῖ μέσον θείας ἀποκαλύψεως ἢ γνωστικῆς τοιαύτης, ἥτις διενεργεῖται διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ νοός, οὐδὲ προσδιορίζεται ἢ ὄντολογικὴ τοῦ πνεύματος κατάστασις¹.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω, σήμερον γίνεται δεκτόν, ὅτι τὰ ὑπάρχοντα Ἑρμητικὰ συγγράμματα κατάγονται ἐκ τοῦ 2ου ἢ 3ου μ.Χ. αἰῶνος² καὶ συνεπῶς οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχουν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συγγραφῶν τῆς Κ.Δ. Ὁ Γνωστικισμὸς τῶν συγγραμμάτων εἶναι ἀνεπτυγμένης μορφῆς, ἀγνώστου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ δὲ σύστημά των ἀποτελεῖ ἐν κρᾶμα πλατωνικῶν καὶ στωϊκῶν διδασκαλιῶν μετὰ πολλῶν ἀντινομιῶν³.

(Συνεχίζεται)

1. D o d d, ἐνθ' ἀν., σ. 219.

2. D o d d, ἐνθ' ἀν., σ. 11.

3. D o d d, ἐνθ' ἀν., σ. 12. Π. Χ ρ ή σ τ ο υ, «Ἑρμητικά» εἰς Θ.Η.Ε. τόμ. 5, σ. 872-3.